

Саша М. Ђукић*

Универзитет у Источном Сарајеву

Педагошки факултет Бијељина

https://doi.org/10.18485/ai_zsjoski.2019.2.ch9

821.163.41.09 Селимовић М.

811.163.4:327(497.1)

МЕША СЕЛИМОВИЋ О (СРПСКОМ) ЈЕЗИКУ И (СРПСКОЈ) КЊИЖЕВНОСТИ

У раду се анализирају ставови и однос Меше (Мехмеда) Селимовића према српскохрватском језику и књижевности које је фрагментарно износио у есејима, чланацима и интервјуима објављеним у књигама *Писци, мишљења и разговори* и *Сјећања*. Ови ставови могу се груписати у три релацијске категорије: *према књижевном (нормираном) језику, према језику књижевности и књижевности као умјетности, и према језичкој полицији и књижевној ситуацији у ондашњој Југославији* и они дискретно указују на разлог зашто се Меша писмено обратио САНУ и завјештао своје књижевно дјело српској књижевности. Осим тога, Мешина запажања и виђења језика и књижевности у међунационалним (југословенским) односима нису толико позната и анализирана, или се на њих није толико обраћала пажња, а који су сада, нарочито послје распада СФРЈ, дошли до изражаја. С правом се може рећи да тадашња Мешина запажања сада дјелују визионарски и пророчки.

Кључне ријечи: Меша Селимовић, српскохрватски језик и књижевност, САНУ, међунационални односи, Југославија.

Објављивањем романа *Дервиш и смрт* Меше Селимовића у едицији „Српска књижевност у 100 књига”

* sasa.djukic@pfb.us.rs.ba

(1972) јављају се оштра негодовања, нарочито из БиХ, о „неправедном својатању” босанскохерцеговачких писаца и њиховом сврставању „тамо гдје не припадају”.

На ове осуде реаговао је и сам Меша и то на најбољи и најправеднији начин, како је и могао да реагује велики писац. Упутио је писмо, својеврсно завјештање, Српској академији наука и уметности, у којем наводи: *Пошћичем из муслиманске йородице, из Босне, а йо националној йри-йадности сам Србин. Прийадам срйској лићератури, док књижевно сйваралашйво у Босни и Херцејовини, коме йакође йрийадам, смайрам само завичајним књижевним ценйром, а не йосебном књижевношћу срйскохрвайској језика. Једнако йошћујем своје йоријекло и своје ойре-дељење, јер сам везан за све оно шћо је одредило моју личности и мој рад. Сваки йокушај да се йо раздваја, у било какве сврхе, смайрао бих злоуйоћредом свој основ-ној йрава... У истом писму Меша наводи и разлоге свога поступка, јер, како каже „у нашим књижевним приликама нагло долази до нових момената и олакких одлука”, а у којима он не мисли мијењати ни своја увјерења, ни стечено мјесто у (српској) књижевности којој припада, те да би заштитио свој лични и књижевни интегритет, он се обратио САНУ с молбом да се у њој нађе и сачува његова писмена изјава.*

Ово Мешино потпуно јасно опредјељење и (про-рочко) инсистирање да се сачува његово завјештање мотивисало је потребу да се систематски прикупе и анализирају његови ставови о језику на којем је стварао (тадашњем српскохрватском) и о књижевности у оквиру које је стварао (српске), а које је фрагментарно износио у есејима, чланацима и интервјуима објављеним у књи-гама *Писци, мишљења и разјовори* и *Сјећања*.

Књига *Писци, мишљења и разјовори* представља збирку есеја, чланака, полемика и интервјуа које је Меша написао и(ли) водио, а у којима он износи своје ста-

вове по разним питањима. Објашњава књижевно стваралаштво појединих писаца (С. Сремац, Х. Кикић, А. Цесарец, Ј. Дучић), говори о мукотрпном тражењу властитог израза, о језику, о књижевности или о погледима на живот, положај културе и међунационалне односе у погледу језика и књижевности у тадашњој Југославији. *Сјећања* су мемоарска проза, односно записи, како сам писац каже, о властитом животу у којима износи утиске и сјећања на родитеље, школовање, завичај, учешће у рату и револуцији, говори о послјератном животу и његовим тегобама, о преминулим пријатељима као и о својим стваралачким почецима. Обје књиге посједују низ фрагмената (изјава као одговора на постављена питања или ставова из појединих есеја) који могу, прилично јасно, одредити став Мехмеда Меше Селимовића о језику, о књижевности, и о међунационалним односима који су владали у тадашњој Југославији а који су се односили на језик и књижевност.

Меша према језику књижевности и књижевном (нормираном) српском језику

Интересовање према језику књижевности јесте Мешина борба за језички израз и тражење властитог израза. Говорећи о своме писању и индивидуалном језику, он не крије да је језик његових ранијих дјела (до појаве *Дервиша* и *Тврђаве*) лош и да на њему, да би достигао израз којем тежи – да би изградио „језик способан да изрази апстракцију и да се сублимише у интелектуални или емоционални израз” (СЈ: 158) – мора мукотрпно да ради. У својим записима он често износи дивљење према Његошевом језику и изразу наше народне поезије (СЈ: 158) и скоро патетично се жали да језик за којим трага и тежи још увијек тражи и да никада неће досегнути до тих

великих узора. Ова потрага за властитим изразом повела га је стазом развоја књижевног (нормираног) језика.

Општепознато је да је своје интересовање према развојном путу књижевног језика Меша систематски представио у цјеловитој студији *За и против Вука*. А изјашњавање „за” или „против” Вука није нимало чудно за Мешу као писца, будући да је ова подјела и полемика међу писцима увијек била и остала присутна. Према дилеми којој још дуго неће бити краја – да ли је Вукова реформа нарушила континуитет у развоју српског нормираног језика и створила језик неподобан за спиритуалност, односно за изражавање виших и сложенијих мисли – није остао равнодушан ни сам Селимовић, а клице интересовања и најаве озбиљног приступа овом питању Меша је још показивао у низу фрагмената из разних разговора. Тако је нпр. у интервјуу за *Дују* (1965) изјавио да га у посљедње вријеме посебно привлачи Вук, или тачније, проблеми око којих се водила Вукова борба (ПМиР: 266). Другом приликом, у разговору за *Мосћове* (1969), каже да је студију о језику писао у исто вријеме када и *Дервиша* и да је у њој (мисли се на студију) показао властита схватања о језику и властита тражења, те да тежи „да у духу нашег језика (не према туђим језицима, као што се дуго чинило) и на основу стварног живота (а не на основу мисаоних спекулација) створи лексику, стил, реченични склоп и ритам који ће изражавати и животни реалитет и мисао о њему, али тако да се не изгуби ни ширина мисли ни свјежина израза” (ПМиП: 328). Тежња да пође Венцловићевим и Његошевим путем, да избјегне кобну вуковску конкретност, а да не оде у мртву апстрактност, како сам писац каже, стајала га је великог труда и однијела му много непроспаваних ноћи, а даровала му много разочарења. И у интервјуу за *Телеграм* (1967) помиње своје интересовање за Вуков реформаторски рад. Тада истиче да у научној литератури постоји једнострана представа

о Вуковој борби и да се мало шта говори о научним, литерарним и културним аргументима његових противника. Никако не желећи да умањи значај Вуковог дјела, Меша већ ту даје главне закључке будуће студије – демистификује Вукову улогу као „идејног зачетника” језичке реформе и наводи да су Вукови неистомишљеници (Л. Мушицки, М. Видаковић и Ј. Хаџић) учени и способни људи свога времена – које је ипак могао да надвиси само Вук! (ПМиР: 294)

Мешино интересовање о језику није ограничено само Вуковом реформом и развојем стандардног језик, које је, како је и сам писац често наглашавао, углавном било подстакнуто жељом да усаврши свој језички израз. Меша је био окренут и актуелном стању српскохрватског језика у југословенској заједници и проблемима који су врло често, нарочито при помињању јединствености језика, искрсавали. Упитан једном приликом о своме виђењу језичке ситуације у БиХ, Меша је одговорио да у БиХ не види неку специфичну језичку ситуацију, да је то један јединствен језик са одређеним дијалекатским особинама и да су разлике много мање него што то неко жели да представи (ПМиР: 340–341).

Упитан којом језичком варијантом пише – источном (српском) или западном (хрватском) – он у у интервјуу који је дао за *Борбу* (1970) одговара да појам *језичка толеранција* доживљава као демократију која ће осигурати свакоме да се определијели за језик који сматра својим и да је толеранција ненаметање језичких норми, односно могућност избора којом ће се од варијанти, источном или западном, служити писац (ПМиР: 339). У истом разговору, Меша износи и своје мишљење о језичком заједништву – српскохрватском, за које сматра да је засновано на политичко-моралним мотивима и да се плаши будућности. Као да наслућује или да се присјећа

ранијих језичких проблема,¹ он наглашава да „спор око језика оживљава увијек у прекретним временима”, те изражава страх „да нас силна брига о варијантама не води погрешном циљу: вјештачком стварању језичких баријера” (ПМиР: 339), а, може се додати, које није утемељено лингвистички и научно, већ политички. Зато му дјелује да се „више боримо око тих етикета (назива језика – С.Ђ.), елементарних права, која не видим да су нарочито угрожена, а мање говоримо о томе да би тим језиком, јединственим без обзира на боју па и варијантне разлике требало ипак писати боље” (ПМиР: 339).

Меша према књижевном стваралаштву и улози књижевности у друштву

У наведеним Изворима налази се доста фрагмената који, сасвим очекивано, говоре о Мешином односу према књижевном стваралаштву и писању као процесу, властитој поетици (својој филозофији романа, есејистици, тематским преокупацијама, мотивима и сл.), књижевним узорима, књижевној критици, савременицима, будућности књижевности, улози књижевности у друштву итд. Због своје уопштености и ширине већина ових фрагмената неће бити предмет анализе или ће се само узгредно поменути без интенције да се дубље анализирају. Ипак, већа пажња биће усмјерена на Мешино виђење књижевности према друштву и њеној улози у друштву, нарочито југословенском, јер ти фрагменти дискретно одговарају

1 Будући да је истраживао развој српског нормираног језика, Меша је сигурно био упознат са тешким стањем и прогањањем српског језика и писма (ћирилице) у кризним временима, као што је то било за вријеме анексије БиХ или у вријеме владавине НДХ, када је строго забрањивано и само помињање имена српског језика.

на његову побуду да своје књижевно стваралаштво касније завјешта српској књижевности.

На више мјеста Меша показује да је против утилитаристичког односа умјетности, а тиме и књижевности, у друштву, јер сматра да било какав ангажман умјетности у било које сврхе може бити погубан и за то друштво и за ту умјетност. Зато напомиње да је „на томе добрим дијелом страдала данашња совјетска књижевност, јер се ангажовала око догме, насукала се на прагматизам” (ПМиР: 272). Из тог разлога замјера М. Богдановићу, како сам каже – „најпознатијем и најауторитативнијем критичару”, што је пажња критике углавном усмјерена на идејно-политичкој страни дјела, заборављајући и запостављајући оно што је најважније – умјетничку и естетску вриједност самога дјела. Противник је идеје о *књижевној идеологији*, која је била актуелна у поратно вријеме новостворене Југославије и која би (књижевним васпитањем) утицала на идејно-политичку усмјереност најширих народних слојева. Том приликом наглашава да је инсистирање на утилитаризму врло погубно за писце и да је крута идејно-политичка усмјереност „несумњиво угушила и неколико даровитих писаца” (ПМиР: 208). Колико је снажан био Мешин отпор према књижевном прагматизму најбоље илуструје његов коментар да би „тешко прихватио да својим дјелом служим ма којој партији... Нарочито не бих пристао да служим прагматистичким идејама” (ПМиР: 272).

Говорећи о позиву и судбини писца у друштву, Меша каже да је писање, као књижевно стварање, застарјела дјелатност, али да је то незаобилазно средство помоћу којег се духовност народа подиже на виши ниво, да „књижевност може да буде непотребна појединцу, али је потребна, али је неопходна народу и његовој култури” и да би се без књижевности језик свео на суву функционалност (ПМиР: 255).

Мешини ставови о књижевности често залазе и у проблематику југословенске књижевности, односно међунационалних односа унутар заједничке књижевности. Када говори о међунационалним односима у књижевности, па и у култури, Меша каже „да је нужност међунационалне сарадње драматично ургентна” (ПМиР: 240) и сматра да не треба инсистирати на сентименталним разлозима, алудирајући на братство и јединство, у очувању заједнице нација и народности, већ на заједничким ширим интересима (економским, друштвеним, културним, одбрамбеним и сл.). Сматрао је да је исказивање „националних осјећања нормална ствар, и никоме не може да смета уколико не поприма облике који могу да буду опасни и реакционарни” (ПМиР: 288). Само „мерхаметским”² ставом могу се превазићи „грубе отворене свађе, моћне затворене котерије, разорна мржња” (ПМиР:261) које су видљиве у југословенској књижевности.

Закључак

Меша Селимовић се, у тадашњој клими југословенства, залагао за истину да је језичко заједништво, српскохрватско, засновано на политичко-моралним мотивима. Језичку толеранцију доживљава као демократију која ће осигурати свакоме да се определијели за варијанту коју сматра својом, односно источну или западну, и да је толеранција могућност избора писца којом ће се од варијанти служити. Изгледа да ова формулација није само Мешино позивање на право загарантовано сваком

2 Мерхамет – „то је оријентални појам, веома широк, који значи отвореност према свим људима, ослобођеност од предрасуда, националних, социјалних и свих других, које удаљују човјека од човјека” (ПМиР: 289).

појединцу, већ његова грчевита борба за властити избор. Лако је појединцу који је анониман у културном животу друштва да ужива у праву језичке толеранције и избора, али то није тако са људима који су познати, признати и популарни као што је то био Меша, са људима који могу носити и заступати (или не заступати) националне интересе. У том избору Меша је изабрао пут истине и определијелио се тамо гдје осјећа да припада – за српску књижевност, али с тиме се нису сложили његови неистомишљеници. О таквом односу свједочи и (јавна) полемика и осуда Меше послје *Предлоја о књижевном минимуму*.³ Иако није учествовао, нити је био поменут у *Предлоју* или било како утицао на његову израду (в. Брборић 2000: 122–124), Мешу су напали његови сународници (Агић и Дорић) да „не жели да дијели културно наслеђе народа и народности БиХ” (Дорић, 1981: 2) уз погрдни коментар „зашто не бисмо могли и без Меше”.⁴ Али, да апсурдност буде већа, без његовог дјела се ипак не може, јер је Бошњачка зајед-

3 *Предлој о књижевном минимуму* представља мишљење Удружења књижевника Србије о *Нацрџу минимума насїаве књижевности* у средњим школама који је предложила Комисија Савеза књижевника Југославије 1981. године, а који је требало да обезбједи равноправну заступљеност писаца из свих националних књижевности. Удружење износи замјерку на критеријум и начин избора писаца, као и на недоследност постављених принципа, а који доводе до дезинтеграције српске књижевности која има велики број писаца рођених у другим републикама или покрајинама.

4 По објављивању *Предлоја о књижевном минимуму* НИИ је објавио писмо (завјештање) које је М. Селимовић упутио САНУ, без пишчевог одобрења и сазнања. На објављено писмо у НИИ-у реаговао је Н. Агић чланком *Негоумице око минимума*. Подстакнут овим чланком, врло провокативно реаговао је Ф. Дорић. Тако се повела расправа и јавна осуда Селимовића без његовог икаквог учешћа, односно наставила се критика која је била мотивисана нетолеранцијом пишчевих земљака само због његовог јавног опредјељења – да припада српској књижевности.

ница културе „Препород” покренула едицију „Бошњачка књижевност 20. вијека” унутар које се налазе и дјела М. Селимовића („Тврђава” – објављена у III колу, „Дервиш и смрт”, „Острво”, „Есеји и критике” планирани су да буду објављени) и то без писане сагласности Мешине породице. Сувишно је напомињати да се (зло)употребом Селимовићевог стваралаштва „употпуњава” бошњачка књижевност, а преко ње инаугурише и афирмише бошњачки (босански) језик и да цијели пројекат има више политички, него културни циљ. Ови покушаји сврставања Селимовићевог дјела у књижевност Босне и Херцеговине као самосталне, а не завичајне, књижевности потпуно су неоправдани, а против њих би стајао и сам Меша.

Због предосјећања рушилачких појава (као што је била појава дезинтеграције српске књижевности која се касније јасно видјела кроз расправу о *Књижевном минимуму*), Меша је одлучио да се писменом изјавом, коју је упутио Српској академији наука и уметности, определи за српску књижевност (тима и источну варијанту српскохрватског језика, односно српски језик) и нагласио да припада нацији и књижевности Вука, Матавуља, Сремца, Станковића, Кочића, Андрића, а да своје најдубље сродство са њима нема потребе да доказује.

Извори

- ПМиР: М. Селимовић, *Писци, мишљења и разговори*, БИГЗ, 1988.
 СЈ: М. Селимовић, *Сјећања*, БИГЗ, 1988.
 Дорић 1981: Ф. Дорић, *Завичају мој*, Сарајево: Ослобођење, 8. VII 1981.
 Агић 1981: Н. Агић, *Недоумице око минимума*, Ослобођење, 13. IV 1981.
 УКС 1981: Удружење књижевника Србије, *Предлој Комисије о књижевном минимуму*, Књижевне новине, 4. VI 1981.

Литература

- Брборић 2000: Б. Брборић, *О језичком расколу* (Социолингвистички огледи I), Београд: Прометеј.
- Брборић 2011: В. Брборић, *Правойис и школа*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ковачевић 1999: М. Ковачевић, *У одбрану језика српској – и даље*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2003а: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ковачевић 2003б: М. Ковачевић, *Српски јисци о српском језику*, Београд: Источник.
- Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Српски језик између лингвистике и џолијике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

Saša Đukić

MESA SELIMOVIC ON (SERBIAN) LANGUAGE
AND (SERBIAN) LITERATURE

The paper analyses the attitudes and relationships of Meša (Mehmed) Selimović towards the then Serbo-Croatian language and literature which he fragmented in the essays, articles and interviews published in the *Writers, opinions and conversations* and the *Memories books*. These attitudes can be grouped into three relational categories: by literary (standardised) language, by the language of literature and literature as art, and by linguistic politics and literary situation in the former Yugoslavia, and they discreetly indicate the reason why Meša addressed SANU in writing and bequeathed his literary work in Serbian literature. In addition, Meša's observations and views of languages and literature in international (Yugoslav) relations are not so well known and analysed, or they have not received much attention, which has now come to the fore during the last breakup of the former SFRY. It can be rightly

said that the then Machine-observant now appears visionary and prophetic. The book *Writers*, its opinions and conversations is a collection of essays, articles, controversies, and interviews written and / or conducted by Meša, in which he presents his views on various issues. The *Book of Memories* is a memoir of prose, that is, records, as the writer himself says, of his own life in which Meša presents various impressions and memories of his parents, schooling and home country. Both books have a number of fragments that can quite clearly define Mehmed Mesha Selimovic's position on language, literature, and the international relations that prevailed in the former Yugoslavia in relation to language and literature.

Key words: Mesa Selimovic, Serbo-Croat Language and Literature, SANU, International Relations, Yugoslavia.